DR. SÜMEGI ISTVÁN

A Vanból a Nincs felé[1] - Esterházy Péter és Oravecz Imre halál-naplóiról

Összefoglalás ♦ *Esszém két napló elemzésére tesz kísérletet. Esterházy Péter akkor kezdett naplót írni, amikor megtudta, hogy súlyos, legtöbbször halálos kimenetelű betegségben szenved, Oravecz Imre pedig hetvenöt éves korában, amikor úgy érezte, hogy ideje szembenéznie a közelítő véggel. A két író halálhoz való viszonyáról már az is sok mindent elárul, hogy milyen típusú naplót vezetnek. Esterházy elsősorban a fenyegető valóságot kívánja a maga szándéka szerint interpretálni és ezáltal megszelídíteni. Oravecz feljegyzései kevésbé ambiciózusak. Ő csupán az elkerülhetetlenül bekövetkezővel szeretne valamelyest megbékélni és némi vigaszt remél az írástól. Legfőképpen őszinteségre törekszik: minden szépítés nélkül kívánja elénk állítani az öregkor fokozódó kiszolgáltatottságát és szenvedéseit. Esszém utolsó szakaszában röviden összehasonlítom a két magyar író halálhoz való viszonyát Lev Tolsztojéval.*

Kulcsszavak: halálfélelem, traumafeldolgozás, napló, Esterházy Péter, Oravecz, Imre, Lev Tolsztoj

TANULMÁNY

From “Being” to “Nothing”

Summary ♦ *My essay attempts to analyze two diaries. Péter Esterházy began keeping a diary when he learned he was suffering from a serious, often fatal illness, while Imre Oravecz began at the age of seventy-five, when he felt it was time to face the approaching end. The type of diary each writer keeps reveals a great deal about their relationship with death. Esterházy primarily seeks to interpret the looming reality according to his own intentions and thereby tame it,. Oravecz’s entries are less ambitious. He merely wishes to come to terms, to some extent, with the inevitable and hopes to find some solace in writing. But above all, he strives for honesty: he seeks to present to us, without any embellishment, the increasing vulnerability and suffering*

[1] A cím Beréményi Géza *Megyek az utcán* című versének egyik mondatát parafrazálja.

of old age. In the final section of my essay, I briefly compare the two Hungarian writers' attitudes toward death with that of Leo Tolstoy.

Keywords: fear of death, trauma processing, diary, Péter Esterházy, Imre Oravecz, Leo Tolstoy

Halál, napló, halálnapló

Két naplót szeretnék szemügyre venni. (Esterházy, 2021, Oravecz, 2024. 2026)[2] Mindkét szövegnek igen számottevő önértéke van, de most inkább a tárgyuk miatt érdekelnek. Esterházy akkor kezdte el a naplóját, amikor megtudta, hogy rákbeteg, Oravecz pedig – ezt egészen határozottan ugyan nem állíthatjuk ugyan de több mint valószínű, – akkor, amikor úgy érezte, hogy elkezdődött élete utolsó, halálba torkolló periódusa.

Az európai ember a késő középkortól, azaz a modernitás felé való elindulásunk óta egyre kevésbé képes tudomásul venni a saját halandóságát, és egyre inkább csak menekül: amíg lehet úgy tesz mintha halhatatlan lenne, amikor pedig már nem lehet, akkor kétségbeesik. Jól ismertek ennek a kulturális anomáliának vagy zsákutcának[3] az ártó következményei. Lev Tolsztoj, Martin Heidegger, Philippe Ariès[4] s persze a nyomukban sokan mások kellő alapossággal elemezték és bemutatták ezeket. A halált értelmetlennek és abszurdnak látó, arról lehetőség szerint tudomást nem vevő európai ember élete a kétségbeesés árnyékában zajlik. Képtelen számot vetni a végességével és ebből fakadóan súlytalanná válik az élete: azt hiszi, hogy halogathat, megúszhat, túl lehet a dolgokon szembenézés és számvetés nélkül is (mintha sose halnánk meg és korlátlan idő állna a rendelkezésünkre); cserben hagyja haldokló társait és rokonait (mert nem tudja elviselni a látványukat) és így tovább.

Ez a halálhoz való – megkockáztatom – degenerált, de minimum terméketlen és ártalmas viszonyulás két olyan európai evidencia következménye,[5] melyeken akkor sem tudnánk változtatni, ha minden erőnkkel azon volnánk. Ha az idő lineáris – márpedig az európai ember számára most már évszázadok óta sehogyan máshogyan el nem gondolható –, akkor az elmúló

[2] A két Oravecz kötetet egyazon napló folytatólagos publikációjának tekintem.
[3] Az inkább spontán folyamatok, mintsem tudatos emberi tervezés nyomán kialakuló civilizációknak lehetnek olyan konstrukciós vagy logikai hibáik, melyek aztán megnehezítik a benne élők mindennapjait vagy egyes kritikus pillanatait. Erről hosszabban értekezni itt nincs mód.
[4] Tolsztoj három legfontosabb halálelbeszéléséről az írás végén ejtek majd néhány szót. Heideggertől és Ariès-től ld: Heidegger, 1989. Ariès 1987b, 1987c, 1981.
[5] Írásom egy készülő kötet egyik fejezete. A könyvben megkísérlem körüljárni azokat az evidenciákat, melyek az európai civilizációban élők gondolkodását – gyakran öntudatlanul – irányítják, s köztük a két említésre kerülő meggyőződésünket is.

vagy az elmúlt nem térhet vissza soha többé. Minden enyészet végtelen veszteség tehát, igaz vigasz ezekre nincsen és nem is lehet, legföljebb csak az árulással felérő felejtéstől remélhető valamilyen megbékélés.[6] Hasonló konklúzióhoz vezet az emberi individualitás egyetemességéről való meggyőződésünk is („Vagyok, mint minden ember: fenség, / Észak-fok, titok, idegenség, Lidérces, messze fény, / Lidérces, messze fény”.)[7]. Erről sem tudunk másképpen gondolni vagy nem hinni benne, s lennének ugyan ártó következményei is annak, ha nem így volna (hiszen csak az individuumnak tulajdonítható elidegeníthetetlen méltóság és csak az individuum nem áldozható föl azért, mert van helyette másik), meghalni azonban ez sem segít. A bibliai Jób annak idején megbékélt, miután az Úr nem csak új tevékkel és lovakkal ajándékozta meg a szeszélyből elvettek helyet, hanem fiúkkal és lányokkal is. Számunkra azonban ez abszurdum, cinizmus vagy blaszfémia. – Meghaltak a gyerekeim, de ott egye meg a fene, van helyettük másik! – a Jób könyvének szerzője ezt állítja, alighanem azért, mert ő még nem individuumokat látott maga körül, hanem egymáshoz hasonló (tehát pótolható) embereket.

Nagyon sarkosan következtetve, az árnyalatokat figyelmen kívül hagyva kijelenthetjük tehát, hogy a modern európai ember halálfélelmére és a halál (számára való) abszurditására, nincs és nem is lehet gyógyír. (Így van és kész.) Nem helyes azonban sarkosnak lenni. S éppen ezért érdemes alaposan elolvasni, körüljárni, elemezni, megfontolni Esterházy és Oravecz halálnaplóit is. Hátha találunk bennük valamit, ami árnyalja ezt a képet.

*

Elsősorban a *Hasnyálmirigynapló* késztetett arra, hogy ejtsek néhány szót a naplók különböző változatairól (nem minden elkülöníthető típusról, hanem csak azokról, melyekre itt szükségünk lesz), s arról, hogy az eltérő változatok milyen halálhoz való viszonyulást vetítenek előre.

A naplók eltökélt kutatója Philippe Lejeune ugyan azt mondja, hogy fölösleges valamilyen ideáltipikus naplófogalmat alkotni vagy a *sui generis* naplók után kutatni, mert fölsorolhatatlanul sokféle létezik (Lejeune 2009e, f), azonban még ezt elismerve is kijelenthetjük (s talán az irodalomtörténész sem tiltakozna), hogy egyes naplók olyasmire törekednek, melyre semmilyen más írásmód (visszaemlékezések, önéletrajzok, a legkülönfélébb szépirodalmi művek stb.) sem alkalmas (Lejeune 2009b). S ha ez igaz, akkor mégiscsak találtunk valamit, ami minden naplóban közösnek tartható.

---

[6] Vörösmarty pontosan értette ezt. Idézzük föl az *Előszó* című versének befejezését. „Majd eljön a hajfodrász, a tavasz, / S az agg föld tán vendéghajat veszen, /Virágok bársonyába öltözik. / Üvegszemén a fagy fölengedend, / S illattal elkendőzött arcain / Jókedvet és ifjuságot hazud: / Kérdjétek akkor ezt a vén kacért, / Hová tevé boldogtalan fiait?” Szóval, ha esetleg valamilyen biológiai késztetésnek engedve mégis elkezdenél megvigasztalódni, piríts magadra, emlékezz és ismételd el újra: semmi sem fogja meg nem történné tenni a megtörténteket. (Vörösmarty, 1974: 545.)

[7] Ady Endre: Sem utódja, sem boldog őse. In: Összes versei. Szépirodalmi, Bp., 1977. 199. o.

Az a napló, melyet az írója folyamatosan, lehetőleg minél gyakrabban és a följegyzésre méltó eseményekkel vagy történésekkel szinte egyidőben vezet, képes fülön csípni a (tudatos vagy spontán) interpretáció előtti valóságot, és elsősorban az öntudatlan kozmetikázástól másképpen szinte megóvhatatlan belső vagy mentális világ eseményeit. A napló tehát hasonló eszközként használható, mint a (kissé naiv nézet szerint) fényképezőgép vagy a kamera. Az utóbbiak a magában való külső valóságot képesek rögzíteni, az előbbi pedig a belső valóságot; egyszerűen azáltal, hogy a naplóíró spontánul, gondolkodás nélkül és azonnal (az értelmezésre időt nem hagyva) dokumentálja azt – hiszik némelyek (Lejeune 2009g).

Hogy léteznek olyan naplók, melyek a rejtőzködő valóság lerohanására törekednek (a továbbiakban *valóságnaplón*ak hívom ezeket), ahhoz nem fér kétség,[8] az azonban nagyon is vitatható, hogy tényleg képesek-e eljutni a belső világunk magában valóságához. Rövidre zárva ezt a kérdést, azt válaszolom, hogy nyilvánvalóan nem képesek (már csak azért sem, mert már a „magában való" fogalma is önellentmondó, sőt, ha jobban meggondoljuk, értelmetlen[9]), de igenis képesek olyan sajátos leírást adni a (belső) dolgok állásáról, melyet más megismerési módok vagy műfajok nem. (E tekintetben az álmokkal összevethetők, hiszen azoktól is olyasmit kapunk – akár van valamilyen megismerésértéke ennek, akár nincs –, amit sehogyan máshogyan nem vagyunk képesek megszerezni.)

A mondottakból arra következtethetünk, hogy azért írunk valóságnaplót, mert csábít bennünket az értelmezések, illúziók és retusálások mögött megbúvó igazi világ (ez a naivabb álláspont), vagy legalább az a valami (ez meg a szofisztikáltabb), ami más, mint a sajátos perspektívák, értelmezések, illúziók stb. által konstruált és végül explicitté váló tapasztalat.

Vessünk egy pillantást egy érdekes egybeesésre is. Válsághelyzetben az emberek általában valóságnaplót írnak. Vajon miért?

A krízisállapot sok embert naplóírásra késztet, olyanokat is, akik máskor nem vezetnek naplót (Lejeune 2009f). Ennek, azt hiszem, egyszerű a magyarázata. Az emberiség ősidők óta tudja, hogy a kétségbeesés, a tragédiák, a gyász és általában mindenféle fájdalom könnyebben földolgozható vagy legalább túlélhető, ha beszélünk vagy írunk róla. A válsággal küzdőnek azonban nincs ereje a cicomázásra (nem tud, de nem is akar elegáns mondatokat írni, bölcsességeket megfogalmazni stb.), hanem csak önti magából, ami éppen az eszében jár, és ami a legjobban nyomasztja, vagyis a nyers „valóságot" úgy, ahogyan az jön.

---

[8] Alighanem ez az a naplófajta, melyet a leggyakrabban semmisítenek meg az alkotóik, mert a sponteneitásából fakadóan senki másra sem tartozó titkokat tennének elérhetővé. Vö. Lejeune 2009d.

[9] Nagyon egyszerű: ami magában való az nem lehet számunkra való, ergo nem lehet róla ismeretünk, és érdektelen számunkra. Legföljebb csak annyire lehetne érdekes, mint a matróznak a víz kémiai összetétele – jegyzi meg egy helyütt Nietzsche. (Vö. Nietzsche, 2008. Első főrész. 9.)

A valóságnaplóktól legtávolabb az *irodalmi és/vagy* a *bölcsességnaplók* állnak, de legalább közvetve még ezek is kapcsolódnak az írójuk valóságrögzítéseihez, tehát van bennük legalább halványan és közvetve valami valóságnaplószerű, vagy ha már egyáltalán nincsen bennük valóságrögzítés, akkor már nem tekintjük őket naplónak.

Az irodalmi- és bölcsességnaplók közé sorolható irományok leginkább az aforizmagyűjteményekre vagy az esszékre emlékezetnek. A naplóíró olyan feljegyzéseket vet papírra, amelyek valamelyest (néha csak egészen lazán) kapcsolódnak az élethelyzetéhez, és abban a reményben teszi ezt, hogy valamilyen tanulságos, érdekes vagy bölcs dolgot lesz képes kimondani és olvasóinak föltálalni. A szépírók és a filozófusok előszeretettel használják ezt a változatot. Gondoljunk például Márai Sándor, Faludy György vagy éppen Emil Cioran naplóira.

Talán nem lesz fölösleges fölhívni a figyelmet az imént körülírt típusok két további fontos különbségére is. A valóságnaplókat általában magunknak írjuk, az irodalmi és bölcsességnaplókat pedig valamilyen olvasóközönségnek. Továbbá, az előbbieket szigorúan tilos utólag javítgatni (hiszen ilyenkor a lényegük, a sponteneitásuk semmisül meg), az utóbbiakat azonban bátran lehet, s ezt legtöbbször meg is teszik a szerzőik.

A *munkanaplók* a két bemutatott típus között helyezkednek el. Az alkotó valamire készül, és ezért szüntelenül magával hordja a jegyzetfüzetét, amibe följegyzi a hasznosíthatónak tűnő ötleteit és gondolatkísérleteit, de akár azt is, hogy miből merítette ezeket, vagy hogy milyen körülmények között alkot. Ezek a naplók olyanok – mondja Claude Mauriac nyomán Lejeune – mint az a kész ház, amelynek még nem bontották le az állványzatát. Példaképpen pedig a nagy antropológus Bronisław Malinowski feljegyzéseit mutatja be az olvasóinak (Lejeune 2009c).

Végezetül szeretném külön típusként tekintetbe venni a *konstitúciós napló*kat. (Tudom, hogy a felosztásom nem azonos alapú, de ennek itt nem lesz jelentősége.) Az európai irodalom és filozófia egyes irányzatai legkésőbb a romantika korszaka óta azt tartják, hogy a valóság befejezetlen vagy egyáltalán nem is értelmezhető az őt megragadó és valóságként azonosító szubjektum perspektívája nélkül. Nem csupán magában valósága nincsen tehát, hanem – kisebb vagy nagyobb mértékben, ad abszurdum akár teljes egészében is – a szubjektum által konstituált. A konstitúcióra bármilyen műnem és műfaj – így a napló is – lehetőséget ad, és folyhat akár spontánul is.[10] (Az is formálja magának a saját világát, aki ezt nem tudja vagy

[10] Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy a napló ennek ellenére kitüntetett műfaja a konstitúciónak. Egyszerűen azért, mert a naplóíró folyamatosan szembesül azzal a nyers valósággal, ami szinte fölkínálja magát az interpretációra, legalábbis annak, aki – nem úgy, mint a naiv valóságnaplóírók – hisz a konstitúció lehetőségében.

egyenesen tagadja – állítják a „konstitucionalisták".) Ám külön figyelmet és tiszteletet érdemelnek azok, akik eltökélten törekszenek erre és képesek is valóságot teremteni a maguk intenciója szerint vagy legalább a maguk nézőszögéhez és értékrendjéhez igazítani azt, ami van. (A romantika korában, s még később is őket nevezték zseninek.)

A művészek számára a konstitúciós naplók általában előkészületek a művekhez (tehát sajátos munkanaplók), de az sem kizárt, hogy maga a napló a konstitúció legfontosabb terepe.

*

Azt állítottam fönt, hogy a négy fölsorolt típus előrevetíti – mondhatni tájolja – a halálhoz való viszonyunkat. Nézzük meg, miképpen.

Aki munkanaplót ír a halála közeledtével: vagy abban reménykedik, hogy mégsem kell még meghalnia, s lesz ideje a naplóból művet formálni vagy az epikureistákhoz hasonlóan úgy gondolja, hogy neki a halállal nincsen semmi dolga (amíg én vagyok, addig a halál nincsen, amikor a halál van, akkor meg már én nem vagyok – szól az ősi bölcsesség [Epikuros, é. n.]), s a pusztulásra hősiesen fittyet hányva teszi a dolgát, egészen az utolsó pillanatig; addig, amíg ki nem esik a kezéből a toll. Lukács György naplót ugyan nem írt, de pontosan így fejezte be az életét. Amíg bírta, az utolsó könyvén dolgozott, aztán elkezdte írni az életrajza vázlatát, végül pedig az elkészült vázlat alapján életútinterjút adott,[11] szinte az utolsó leheletéig dolgozott tehát és elfordította a fejét a halálról (Vö. Eörsi, 1989).

Aki irodalmi vagy bölcsességnaplót ír a vég árnyékában, alighanem úgy gondolja, hogy saját magát tanulmányozva tud majd valami okosat mondani az elmúlásról. Hogy ez jelent-e majd megoldást a személyes egzisztenciális krízisére, az esetről-esetre változhat. Megeshet, hogy semmiféle segítséget sem nyújt a napló, de az sem kizárt, hogy a megfigyelő-elemző művész vagy bölcselő képes lesz distanciával tekinteni a saját megsemmisülésére, a kétségbeesés helyére pedig megértésre nyitott kíváncsiság lép.

A konstitúciós naplók viszont határozottan azt ígérik, hogy legalább segítséget nyújtanak. Ha a valóságkonstitúció lehetséges, akkor a halál is legyőzhető. Nem azért, mert a hús-vér mivoltunkban halhatatlanná lehetünk általa, hanem mert mindennek ellenére mégis fölébe kerekedhetünk. Ha kimunkáljuk a megfelelő világképet és perspektívát, s kétséget nem ismerő hittel hiszünk is ebben, akkor akár azt is gondolhatjuk, hogy valójában nem is halunk meg (például azért, mert a lelkünk megmarad), vagy éppenséggel azt, hogy az elmúlás csöppet sem

[11] Az utolsó mű *A társadalmi lét ontológiájáról* harmadik kötete, az úgynevezett *Prolegomana*, ami az opus magnum, melyet megírni már nem maradt idő és erő, summázata. A *Megélt gondolkodás* című önéletrajzi vázlat és a vázlatot követő életútinterjú pedig pontosan ugyanazt a feladatot látják el, mint egy klasszikus munkanapló: összegyűjtik a később formába öntendő anyagot, és körvonalazzák annak szerkezetét. (Vö. Lukács,1976, 1989.)

rossz és félelmetes (mert megtérünk az úrhoz, vagy majd beszélgethetünk a régi korok nagy filozófusaival stb.)

Ezzel szemben a valóságnaplók igen keveset ígérnek, szinte semmit sem. Ha leírod, ami veled történik, akkor egy kevéske enyhet nyersz. Nem fogod elvarázsolni a halált, meg sem vigasztalódsz, el sem fordulhatsz tőle és a titkát sem fogod megfejteni – de talán egy kicsit könnyebb lesz. (Legalább kimondod, ami a szívedet nyomja.) Vegyük észre, hogy csak az fogadhatja el ezt a sovány ajánlatot, aki másik három naplófajta ígéretében képtelen hinni, hiszen mindegyik többel és jobbal kecsegtet.

„Mondatok igájába hajlítani"

Amint arra fönt már utaltam, a *Hasnyálmirigynaplóban* mind a négy bemutatott naplóváltozat jelen van, sőt – ezt majd alább kísérlem meg demonstrálni – még szervesen össze is kapcsolódnak egymással.

Esterházy Péter bölcs ember volt és elképesztő virtuozitással írt. (Az irodalom Maradonája – mondanám, ha én lennék ő [persze gyöngébb kivitelben].) Bármit vetett papírra, azt a fogékony olvasói (köztük e sorok írója is) minimum kellemesnek, viccesnek, eredetinek találták. Így van ez a naplójával is: elkápráztat, megnevettet, elgondolkodtat, de ráadásul még mélyen meg is rendít, mert egy egzisztenciális határhelyzetben, a hasnyálmirigyrákkal folytatott küzdelem hónapjaiban született és dokumentálja ezt az élethalálharcot. Megkockáztatom, hogy kevés hozzá fogható *irodalmi és bölcsességnapló* van a világon.

Ám a szöveg mindeközben *munkanapló* is, hiszen már az első pillanatban arra gondol a szerző, hogy a születőfélben lévő anyagot majd megdolgozza, és aztán könyv lesz belőle. (Esterházy 2021: 7) Azt azonban még a kötet végére érve sem tudhatja biztosan az olvasó, hogy milyen munkanapló: az eredeti nyers följegyzések korrigálatlan, vagy csak minimálisan korrigált közlése-e vagy valamilyen utólag számottevően javított szöveg. Az a tény, hogy a könyvnek van olvasószerkesztője (ld. az impresszumban), azt valószínűsíti, hogy inkább az utóbbi (és érdeklődésemre a bennfentesek is ezt erősítették meg), de semmiképpen sem az a szöveg, mely akkor született volna meg, ha a szerző meggyógyul vagy legalább annyi ereje marad, hogy a nyersanyagból kész művet (legyen bármi is annak műfaja: akár napló, akár regény) formáljon. Munkanaplóként interpretálva a könyvet csak egy félbemaradt töredéket tartunk tehát a kezünkben. Az az írás, melynek az előmunkálatait olvashatjuk, nem készült el, de még ezek a fragmentumok is hordozzák valamelyest a nagy mű részleteit és szellemét, és elsősorban ezért érdemesek publikációra.

Esterházyt minden képessége arra predesztinálta, hogy zseniális irodalmi és bölcsességnaplót alkosson, ám amennyire alkalmas volt erre, legalább annyira alkalmatlan volt arra, hogy *valóságnaplót* írjon. Részint, mert egyáltalán nem hitt a szövegen túli vagy azt megelőző valóságban, így aztán kételkedett abban is, hogy van mit keresnie (vö. Esterházy 2021:6, 35, 73 és másutt), részint pedig a fékezhetetlen agyveleje miatt; egyszerűen képtelen volt csupán csak a pőre tényeket rögzíteni, mert már félúton eszébe jutott valami más is: egy szóvicc, egy metafora, egy reflexió. Pedig ő is úgy gondolta, hogy a napló lelke mindig az eszköztelen valóságrögzítés,[12] csak képtelen volt ellenállni a legkisebb impulzusra is azonnal elinduló spontán gondolatömléseinek.

A három eddig azonosított naplófajta is a szerző akaratából vagy legalább a jóváhagyásával került bele a könyvbe, de nem ezek miatt fogott igazán bele az írásba, hanem azért, mert *konstitúciós napló*t akart írni. A maga képére kívánta formálni, az arra igencsak rászoruló – mert ellene fordult és a pusztulására törő – valóságot. Hogy miképpen gondolta ezt keresztülvinni, arról nem beszél az olvasóinak, és azt hiszem, hogy nem is tudta pontosan. De a minta megvolt, s egyszer már sikerült is. Miután befejezte a *Harmonia caelestis*t, és pályája csúcsán érezte magát, kiderült, hogy az édesapja a kommunista rezsim besúgója volt.[13] A fiú pedig (majdnem) összeomlott, de aztán gyorsan összeszedte magát, és megírta a *Javított kiadás* című könyvét. (Vö. 6, 12, 210), és a rettenetes valóságból egy csapásra irodalom lett. S ettől kezdve már nem a családi gyalázat telepedett rá az íróra, hanem az író kerekedett a szégyen fölé, mert bárhogyan is történt, ami megesett, innentől kezdve az már csak az ő alkotásaként létezett tovább. Szent György legyőzte a sárkányt. (Nincs ennél tökéletesebb [bravúrosabb, elegánsabb] kivitelezése annak a nietzschei bölcsességnek, mely szerint, mindent, amit elszenvedtünk, főzzük meg a magunk fazekában, majd egy utólag kimondott „én akartam így”-gyel vegyük magunkhoz, mint a saját éledelünket [Nietzsche, 2000, 207; Nietzsche, é. n. 56, 59].)

Nyilvánvaló, hogy eleinte valami ehhez hasonlóra gondol a *Hasnyálmirigynapló* írója is. Hajlítsuk az eseményeket a mondatok igája (Esterházy 2021: 5), dokumentáljuk a saját haldoklásunkat vagy halálközeli élményünket (a napló első felében az író még reménykedik a

[12] „Cetlijeim vannak mindig kéznél, hogy bármit bármikor lejegyezzek, de nem vagyok (igazi) naplóíró. A naplóíró az időt ellenőrizné, a napot szeretné rögzíteni mindenestül. Engem mintha csak a baj tenne azzá.” (Esterházy, 2021: 5) „május 2-án azt írtam a noteszomba: has, kis hőemelkedés, fekvés egész nap. (Erre mondom, hogy ez nem napló. Ez csak emlékeztető. A napló nem emlékeztet, hanem megjelenít.)” (Esterházy, 2021: 7) „Írom, amit hallok. Akkor most mindent le kell jegyeznem? Mi a minden? Ez a naplóíró ijesztő és megválaszolhatatlan kérdése.” (Esterházy, 2021: 9)

[13] Mindezt ő maga meséli el. (Ld. Esterházy, 2002. Előszó.)

gyógyulásában), és akkor mi nem haldokolni fogunk, hanem alkotunk.[14] És ha így lesz, akkor – Ottlikkal szólva – alaposan kicsellózunk a halállal. Lehet, hogy elvisz bennünket, de mégis mi kerekedünk felülre, mert írtunk róla egy jó könyvet, amiben ő csak egy szereplő. Egy teremtmény, aki csak a mindenható író akaratából kerülhetett be a regénybe.

Nem tudom, hogy volt-e az alkotónak akár csak egy fikarcnyi esélye is arra, hogy győztesen kerüljön ki ebből a konstitúciós bajviadalból, de annyi bizonyos, hogy szomorú kudarcot vallott. A szűk 250 oldalas napló első száz oldalán még küzd, aztán a halál egyre inkább felülkerekedik. Az írónak fokozatosan elvész az ereje, és egy idő után már sem kedve, sem témája, sem gondolata nem marad. Egyre vegetatívabbá válik: alszik, eszik, szöszmötöl, hagyja, hogy történjenek vele a dolgok. És ezzel együtt mind nagyobb lesz a keserűséggel elegy közönye is. Végül elfogy, mint a gyertyaszál az elhagyott, üres szobában. Keserű olvasmány.

Ám ezzel még nem értünk a végére. Miközben az író írja a naplót, a napló is írja önmagát, és ez az önmagát író napló végül regénnyé, nevezetesen nevelődési regénnyé nemesedik.

Azzal kezdődik, hogy elénk toppan egy dalia. Isten kegyeltje, erős, tehetséges, sikeres, s bár hajlamos a plebejusi élcelődésre és szertelenkedésre, mégis igazi nagyúr (vö. Nádas, 2026). *Számára* nincsen objektív valóság. Az van, amit ő teremt, pontosabban megír. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy Istenhez hasonló, sőt: a maga világában ő az Isten. És más világot nem lát maga körül, csakis a magáét.

Most azonban egy kis baj van. Hasnyálmirigyrák. Hősünk azonban még most sem tudja elképzelni, hogy ne úgy legyen, ahogyan ő akarja. Majd kiírom magamból vagy legalább a magam kedve szerint átírom – gondolja.[15] Kezdjük egy valóságnaplóval (vö. Esterházy 2021: 7, 9), amely rögzíti a tényeket (fölhalmozza a nyersanyagot) és ezáltal munkanaplóként szolgál majd a későbbiekhez. Aztán ezt a matériát alaposan átformáljuk (mint Michelangelo a carrarai márványt) és egészen addig alakítgatjuk, amíg a megelégedésünkre nem szolgál.

Amikor először szóba kerül a valóság (nem ő hozza elő, hanem a fia, de ő tartja szükségesnek a naplójába följegyezni), szakszerűen elmagyarázza, hogy nincs ilyen. „Micussal arról, hogy volnának *tisztán* a történések, érzések. Mondom, nincs tisztán, mert szavak kellenek hozzá. Lehetnek szavak nélkül is érzeteink az állapotunkról, és talán önmagunknak ez

[14] „A kisasszonyomat bent első körben nem mondanám szerencsének, nem vágytam erre a fordulatra vagy izgalomra, de várjuk ki a végét. Attól függ, tudok-e kezdeni valamit a történendőkkel. Én persze az írásra gondolok, Micus láthatóan nem. Hogy az életem tud-e mit kezdeni avval, ami most történik. Én meg úgy gondolom, hogy ha az írásom tud, akkor az életem is *tudott.*" (Esterházy, 2021: 63) „Mintha a Kovalens-szöveg lenne a valóságos (a Wahrheit), és minden más, a gyógyszerek, az émelygés, egyáltalán, a napok múlása, maga a följegyző, e jegyzetek írója – hogy ez volna a fikció (Dichtung), álomszerű." (Esterházy, 2021: 73) „Az kell, hogy a szöveg mutassa azt a valóságot, melyet egyébként ő teremt meg." (Esterházy, 2021: 109)

[15] „…a komcsikat is a nevetés, a kinevetés győzte le, és hogy a rákkal is megy ez – mondom én." (Esterházy, 2021: 11) „…érzek valami vidámságot, mint annak idején a meccsek kezdésekor." (Esterházy, 2021: 17)

valóságos tudás, de ha másnak beszámolsz, már ott a dilemma, milyen szavakat használsz. Rosszkedvű, szomorú, szplínes, búval baszott. Valamit venni kell, és avval már benne vagy egy térben, ahol valamelyest meg vagy már kantározva. Nincs megelégedve avval, amit mondok. Mintha ez csak a szokásos írói rizsa volna. Megint egy szerep." (Esterházy 2021: 37)

Nem sokkal később azonban mintha elbizonytalanodna. „Nem egyszerű közel kerülni a valósághoz, még a sajátomhoz sem." (Esterházy 2021: 38) „A tudásom (az írástudásom) nem csap-e be? Nem vezet-e félre? Nem takar-e? De, nyilván. Takar és mutat." (Esterházy 2021: 41) „Jó volna tudni, tudni egyszer, hogy az írásaim minek a fordításai." (Esterházy 2021: 46) „Hiába kéri Micu, nem tudok kikeveredni a szavakból. Még rosszabb: leginkább azt hiszem, ez az én sine qua nonom. Ettől vagyok én én. Vajon igaz-e ez?" (Esterházy 2021: 60)

Aztán mire a följegyzések végére érünk mintha teljese a visszára fordulna a fokozatosan megingó meggyőződése: „Minden mondat jön valahonnan. Elmúltak azok az idők (voltak?), amikor még ki lehetett találni mondatot." (Esterházy 2021: 190) „Ahogy a hasnyál megváltoztatja a mondatok értelmét, körbeveszi a mondatokat, hirtelen mindennek ő lett a szövegkörnyezete, ha akarom, ha nem." (Esterházy 2021: 200) S lezárásképpen – szinte a kötet legvégén – egy beszélgetés Hasnyálmirigy kisasszonnyal: „A csönd után az én *tragikus potenciálomról* kezd beszélni, hogy nem menekíthetek mindent a kétségkívül nagyvonalú komolytalanságprojektem mögé. Vagy a már említett ontológiai derű idiotizmusába. Hogy ő a lélek tragikus potenciáljáról beszél, én meg a szavakéról. Olyan nincs, emeli föl hepciásan a hangját, hogy csak a szavak, hogy mindent a szavak, a szavakon keresztül… Szívesen vágnám a pofájába, te is csak egy szó vagy, és milyen szép, hallgasd csak, hasnyálmirigyrák, de hallgatok, nincs igazam, tudom. Tudom, hogy nem csak egy szó vagy." (Esterházy 2021: 233; ld. még ehhez: 123, 160 sk. 162, 174)

Tehát mégiscsak van valóság. Lehet, hogy megragadhatatlan és sokféleképpen mutatja magát, de azért van. A végső, kétségbevonhatatlan, *mert elkerülhetetlen* valóság pedig maga a halál.[16] S ha ilyen világot teremtett nekünk az Úr, akkor tudnunk kell, hogy mikor lehet formálni és alakítani, s mikor kell fejet hajtanunk a valóság előtt. Egy ízben még a legrosszabb is megfordul az író fejében: „Ma hajnalban felébredtem, képzelje, kisasszony, arra, hogy valami szorítja össze a mellkasom, a torkom, hogy alig kapok levegőt, levegőt a zokogáshoz. Lényegében egyetlen mondat volt. Egymondatos érzés. Azt éreztem, hogy az életem egy hiba. Egy hiba." (Esterházy 2021: 148)

[16] Csak a halál biztos – mondja a népi bölcsesség. S Ottliknak is ezt vághatjuk oda: ami biztosan van, az nem az érzés, hanem a semmi. (Vö. Ottlik, 1993[3]: 11 sk. 87 sk.)

Summa summarum: a valóság mégsem gyúrható a kedvünk szerint és még Isten legkedveltebb gyermekei is csak egy ideig alakíthatják az életüket és önmagukat a maguk kedve szerint. Mert végül mindannyian megérkezünk arra a homokos, szomorú, vizes síkra. Esterházy Péter azt gondolta, hogy még a halálból, is lehet valami jót csinálni. Valami izgalmas, nagyszabású kalandot.[17] Ám tudomásul kellett vennie, hogy nem megy. Elbukott. Halódni fájdalmas, megalázó, banális és unalmas, röviden: rossz. És egyáltalán nem biztos, hogy lehet ez ellen bármilyen ellenszerünk. Úgy, ahogyan Esterházy Péter csinálta, aligha fog menni, de lehet-e – tudjuk-e mi, európaiak – máshogyan is csinálni?

A *Hasnyálmirigynapló* második bő száz oldalának kizárólag mint valóságnaplónak van némi értelme, a másik három naplóváltozat szemszögéből pedig szinte teljesen haszontalan. Már nem lebeg az író előtt egy nagyobb mű, amire elő kellene készülnie, nem akar már konstituálni semmit sem, a feljegyzések irodalmi-bölcseleti értéke pedig egyre halványabb. Szinte minden eltűnik a szövegből, amitől „jó" lehetne: a humor, a szójátékok vagy éppen az elmélkedések. Valóságnaplóként azonban értelmezhető, ám ebbe meg alighanem gyorsan belefárad az olvasó, mert egyre csak ugyanaz ismétlődik: a *beteg* álmos, fáradt, elveszíti az érdeklődését, nem csinál semmit, és csupán vegetatív örömei maradtak: néha jól esik neki az étel, és majdnem mindig boldogan alszik. Egyre többet alszik… Tragikus, fájdalmas, de végsősoron – ne hazudjunk magunknak – unalmas ezt olvasni száz oldalon át.

A naplóból magától kibontakozó nevelődési regényben viszont értelmet kap az agónia hosszú leírása. Mert csakis ebből és az erre tapadó unalom átélésén keresztül értheti meg az olvasó, hogy milyen meghalni. Illetve nem biztos, hogy csak ilyen lehet, s hogy mindenkinek ilyen. (Petőfinek például eléggé más volt.) De lehet ilyen is.

„[…] a halálnak nincsen alternatívája" (Oravecz, 2024: 108)

Oravecz Imre *Alkonynaplói*nak följegyzései 2018 és 2025 között születtek.[18] A minden tekintetben megbecsült költő és író ekkor már egy jóideje Szajlán élt, egy darabig a második

[17] „elvileg zavar, ez a fölbomlása a terveknek. Vagy inkább bizonytalansága. Bár most ezt nem érzem, csak a váratlanul jó izgalmat, hogy mi is lesz, mit csinálnak a cseppek bennem, bennünk. Hasnyálkámmal." (Esterházy, 2021: 18) „A tegnapi napnak a Kovalens volt az ellensúlya. [EP utolsó szépírása, amit a naplóban is olvashatunk. – S. I] Már-már mámoros írás, ahogy az lenni szokott a »rendes« írásnál." (Esterházy, 2021: 71) „Az az orvosi mondat, hogy ez nem múlik el, mégis fontos lett, noha tudtam, hogy így van. De azért mégis vártam, erre, arra, CT-re, új periódusra. De nem kell várni. *Ez van.* Most már mindig. Ebben történik minden, és erősen rajtam múlik, mi történik. Ez más döntéseket hoz majd. Munka, menések, nyilvános megjelenések. Majd kiadja magát. Hirtelen kis izgalom, mint amikor egy írást elkezdek. A szerző mint szöveg. Bocsánat, a szerző élete. Keverem." (Esterházy, 2021: 137)

[18] A belső címlapokon ott vannak az évszámok is a cím alatt.

fiával és annak édesanyjával, majd a válásuk után (ami már jóval 2018 előtt bekövetkezett) egyedül.[19]

Naplót ugyan a hivatkozott kötetek előtt nem publikált a költő,[20] de lírájának egyes darabjai és korszakai emlékeztetnek a naplókra: a versek olykor egészen személyes, sőt intim életrajzi eseményekről számolnak be, nélkülözik a szóképek és a lírára általában jellemzőnek tartott eszközök nagyrészének használatát, de – s számomra éppen ez a csodálatos bennük – mégis megmaradnak verseknek vagy valahogyan másképpen emelkednek költeményekké.[21]

Félfigyelemmel olvasva talán nem is vesszük észre, hogy mit akar ez a napló. A bejegyzések többsége nem különösebben érdekes mindennapi eseményekről számol be egy-két mondatban. Kert, konyha, orvosok, időjárás, bevásárlás valamelyik közeli városban, kisebb utazások (és egy hosszabb Kaliforniába) stb. Nagyobb, többé-kevésbé egybefüggő följegyzéssort csupán kettőt találunk: az egyik a covidjárvánnyal kapcsolatos történésekről és benyomásokról tudósít, a másik pedig a J. nevű hölggyel (egy régi szerető még a messzi múltból) föllobbant, majd viszonylag gyorsan és ehhez képest nagy fájdalmak közepette kihunyó szerelemről. Továbbá jócskán kapunk ízelítőt arról a belső tájról is, ahová az író egyre inkább beszorul: szülők, gyerekkor, szerelmek, gyereknevelés, barátok, aktuális érzések stb. Mindezekhez olykor világosan kirajzolódva, olykor azonban szinte alig észrevehetően kapcsolódnak különféle reflexiók: legtöbbször nem különösebben bombasztikusak vagy bon mot számba menők, inkább egyszerűek; olyanok, amilyeneken egy iskolázatlan embertől hallva sem lepődnénk meg különösebben. A szerzőről kibontakozó kép pedig már-már kellemetlen: egy mogorva, indulatos, aggódó, nyavalygó, pukkancs öregember portréja körvonalazódik előttünk. (Szinte csak a gyerekei iránti szeretete és a természetcsodálata javít egy kicsit ezen az összbenyomáson.) Talán nem is érti az olvasó, hogyan festhet valaki ilyen képet magáról.

Kicsit figyelmesebben olvasva azonban elkezd összeállni valami. (Azt hiszem ebben van Oravecz Imre igazi nagysága: ahogyan képes a semmiségekből észrevétlenül jelentőset teremteni.) Az elmúlással próbál dűlőre jutni: le kívánja írni annak stádiumait, meg akarja mutatni az olvasóinak, hogy milyen átélni azt (Oravecz, 2024: 181) és – legfőképpen – meg

[19] Mindez kihámozható a naplóból. Némi internetes keresgélés után pontosíthattam volna az életrajzot, de mivel erre a továbbiakban nem lesz szükségünk, nem tettem.

[20] „Az *Alkonynapló* némely kritikusa emlékeztet rá, hogy az *1972. szeptember* előszavában azt állítom, soha nem vezettem naplót és nem is fogok. Akkor hát megszegtem a szavam? – kérdik. Nem is, meg igen is. Nem mert a könyv nem igazi napló, a bejegyzések nem a napokhoz igazodnak, inkább fittyet hánynak rájuk. Másfelől igen, hiszen hol közvetlenül, hol közvetve, illik vagy nem illik, bennük legszemélyesebb viselt dolgaimat kürtölöm világgá.” (Oravecz, 2026a: 40)

[21] Különösen igaz ez az *1972. szeptember* (Oravecz, 2020), valamint a *Távozó fa* (Oravecz, 2015) című kötetekre.

szeretne tanulni „helyesen” (a teste és főleg a lelke kínjait minimalizálva) meghalni. Már rögtön az első bejegyzés egyértelművé teszi, hogy erre megy majd ki a játék: „Elment a sárgarigó, a kakukk, a gólya, a fecske. Megvárod míg visszajönnek?” (Oravecz, 2024: 7) És még két hasonló bejegyzés ugyanerről az oldalról: „Élek még félév múlva?” És: „Ne akard mindenáron, amit akarsz még.” S később sem hagyja, hogy elfeledkezzünk erről a vezérmotívumról: alig akad olyan lap a hozzávetőleg 350 oldalnyi szövegben, ahol így vagy úgy ne kerülne szóba az elmúlás. A banális hétköznapi történésekről szóló beszámolók is innen nyerik el az értelmüket. Az olvasónak folyamatosan észben kell tartania, hogy minden, ami ezekben a könyvekben történik, egy halálba menővel esik meg, s ezen a szemüvegen át nézve minden megváltozik legalább egy kicsit. Nem az az érdekes tehát, hogy Oravecz Imrének milyen jellemhibái vannak, hanem inkább az, hogy mit tesz velünk az elmúlás. Az írónál fiatalabb olvasó eltöprenghet például azon, hogy őt vajon hogyan fogja majd átformálni a közelítő halál, vagy azon, hogy neki lenne-e mersze minden gyarlóságát közzé téve az olvasók elé állnia? (Az általánost – amint azt Hegeltől és Lukács Györgytől tudhatjuk, ha magunktól nem jöttünk volna erre rá – nem lehet ábrázolni, hanem mindig csak a konkrétat, amiben aztán szerencsés esetben [néha úgy, mint különbség, néha meg, mint azonosság] megcsillan az általános [Vö. Oravecz, 2024: 192].)

Ha már átlátjuk a napló szerkezetét, válaszolni tudunk arra a kérdésre is (s ez is kell ahhoz, hogy jól megértsük ezeket a könyveket), hogy miféle naplót olvasunk. Első körben azt mondanám, hogy irodalmi és bölcsességnaplót, s maga az író is megerősíti ezt a vélelmet. (Néhányszor explicit módon is [Oravecz, 2024: 176; Oravecz, 2026a: 77], de még inkább a napló formájával. A feljegyzéseknek nincsen dátuma, hanem csak egy-egy rövid címe, s a mennyiségük is egyértelművé teszi, hogy nem hét év folyamatosan vezetett anyagát kapjuk kézhez. (Az egyik oldalon még tavasz van, a következőn pedig már túl vagyunk a nap-éj fordulón stb.)

Ámde Oravecz Imre megtanulni is szeretne valamit. Megtanulni pedig – ha nem is mindig, de ez esetben mindenképpen – annyi, mint konstituálni: megfelelővé formálni önmagunkat és a világhoz való viszonyunkat egészen addig, amíg úgy nem néz vissza ránk a környezetünk, ahogyan azt mi szeretnék vagy, ha nem is úgy, de legalább számunkra elviselhetően (Vö. Oravecz, 2024: 40 sk.).

Ehhez azonban kell egy viszonylag világos kép a világról, pontosabban arról, ahogyan az ellenségesnek érzett környezet megjelenik előttünk és bennünk. Kell tehát egy valóságnapló is, s meg is kapjuk ezt a szerzőtől. (Elesett, váratlanul elszomorodott, álmodott, hirtelen imádkozni támadt kedve stb. Hasonlóképpen a külső eseményekről is: jönnek a meztelencsigák, elvadul a falu hajdan gondosan megművelt környéke, elpusztulnak az író öreg kutyái stb.) S alighanem

van egy másik késztetés is, ami a valóságnapló felé tereli az írót: az elkeseredés. Kétségbeejtően nehéz az élete, s csak egyre nehezebb lesz. Ám kicsit talán kisebb lesz a kín, ha kiírja magából (Oravecz, 2026a: 78, 101).

Hogy miként kellene hozzáállni az elmúláshoz, azt már a napló elején is tudja a szerző: nem akarni (csak annyit, amennyit még lehet),[22] elfogadni (azt, ami van),[23] és gyönyörködni fűben, fában, madarakban, s egyáltalán a teremtésben.[24]

Tudni és tenni azonban nem ugyanaz, s ráadásul Oravecz Imre nem csak ezzel van tisztában, hanem azzal is, hogy ezt az ideát ő sohasem fogja elérni. Állandóan akar valamit,[25] képtelen mindenre azt mondani, hogy jól van így, a sok bosszúság és indulat pedig gyakran eltereli a figyelmét a gyönyörködés lehetőségéről.

Nem segíti a megcélzott élet- vagy inkább halálprojekt beteljesítését a két hosszasan elhúzódó eseménysor sem. A Covid páni félelmet vált ki az íróból és mindent megtesz azért, hogy ne kapja el a betegséget. (Nem kívánok ítélkezni, de úgy éreztem, hogy neki is jobb lenne, ha egy kicsit többet bízna Istenre.) A J.-szerelem pedig egészen eltéríti attól, amin munkálkodott. Mintha azt hinné, hogy nem is kell most már meghalnia vagy hogy az elmúlás innentől fogva diadalmenet lesz (Oravecz, 2024: 128, 167; Oravecz, 2026a: 5, 13). Miután pedig szakítanak, hosszasan nyalogatja a sebeit ahelyett, hogy azzal foglalkozna, ami – szerinte is – a dolga. A második kötet vége felé azonban határozott javulás áll be az állapotában. Mintha mégiscsak sikerülne megbékélnie valamelyest, legalább azzal – s ezt nem jópofáskodó szójátéknak szánom! –, hogy nem tud megbékélni (Vö. Oravecz, 2026a: 39). Mintha a közeledő halál is segítségére lenne ebben. Mert minél rosszabb állapotba kerül (a napló igen világosan

---

[22] Íme, szinte véletlenszerűen kiválasztva néhány idézet. „[Harcos a haldokló kuvasz] az állatokra jellemző módon fegyelmezetten és méltósággal viseli sorsát. Példa. Megpróbálom majd követni, ha időszerű lesz, bár tudom, hogy nem fog sikerülni.” (Oravecz, 2024: 80) „…nem tenni rosszat, mindent nyugodtan fogadni és semmire nem vágyni.” (Oravecz, 2024: 162 – Ezt akarta Tolsztoj és én is – teszi hozzá.)

[23] „[A Covid – S. I.] figyelmeztet, hogy legyek végre szerényebb, érjem be kevesebbel, és lehet, hogy hallgatok rá.” (1,66) „Ne bosszankodj, vedd könnyedén! Már csak egy igazi feladatod van: meghalni. Ehhez képest minden más elhanyagolható, mellékes.” (Oravecz, 2024: 148 sk.)

[24] „Igen, nekem is így kellett volna élnem [mint a japán szerzetes költőnek – S. I.], akár egész nap gyönyörködni abban, ami szép és jó a világban.” (Oravecz, 2024: 87) „Ülsz a teraszon a ferde, sárga fényben, és nézed a hegyeket, az erdőt. Ciripelnek a tücskök, pitypalattyol a fürj a közelben, szól a kakukk a távolban, és áramlik fel hozzád a kertből a frissen kaszált fű illata. Ezekért vagy, élsz még, ezért a fényért, ezért a látványért, ezekért a hangokért, ezért az illatért. Ezek adnak értelmet annak, amit gondolsz, teszel még.” (Oravecz, 2024: 88)

[25] Ráadásul kétli – s nem alap nélkül –, hogy lehet-e akarás nélkül is élni. „Amíg vágyaink vannak, és kielégíthetjük őket, addig állítólag érdemes élni. De mi van, ha akkor is akarunk még, amikor már nincsenek vágyaink, vagy vannak ugyan, de semmi remény a kielégítésükre?” (Oravecz, 2026a: 91) „Úgy kellene élnem, hogy bármelyik pillanatban meghalhatok: nem írni, nem olvasni, nem tervezni, nem akarni nőt, nem fogyasztani alkoholt, nem örülni a jónak, a rosszal kiegyezni, a M. L. jövője miatt nem aggódni, Dregolyba, Kaliforniába nem menni, nem figyelni a nap múlását, fát nem ültetni, füvet nem nyírni, a barátposzáta énekét nem hallgatni, nem tenni félre pénzt, két hétre előre nem bevásárolni, ha valami elromlik nem megjavíttatni, látogatót nem fogadni, kapcsolatot mindenkivel megszakítani, Akirát, Okoskát elajándékozni. Lehet így élni?” (Oravecz, 2026a: 136)

dokumentálja az író testi hanyatlását), annál inkább hullanak ki a kezéből a dolgok. Egyre több mindent tud nem-akarni és egyre kevésbé van a beletörődésnek alternatívája. A szépség viszont megmarad. Úgy tűnik, hogy a kontempláció nem zavarja az embert az agóniájában, s megfordítva sem.

Az összkép azonban így sem lesz rózsaszín. Oravecz Imre szerint az öregség rossz, szomorú, megalázó, boldogtalan állapot, (Oravecz, 2024: 167,193,198; Oravecz, 2024: 104) s alig tudunk tenni valamit ez ellen. [26] Egy icipicit azonban mégis, s ez is több mint a semmi. (Van egy pillanat, amikor úgy érzi, hogy mindennek az oka az archaikus nagycsaládok szétesése, s ha ez nem következett volna be, akkor meghalni sem lenne ennyire nehéz.[27] Ezt azonban – úgy sejtem – ő sem hiszi igazán. Hiszen annyi minden van, amin nem segíthet senki sem: elviselni a fájdalmakat, megbékélni a képességeink hanyatlásával, szembenézni nemléttel – mindezt egyedül kell megoldanunk. J. sem tudta volna mindenen átsegíteni a költőt, s ezt ő is pontosan tudja, akkor sem, ha mindvégig kitart mellette (Vö. Oravecz, 2024: 166).

*

Ismét oda lyukadtam ki, hogy a napló voltaképpen nevelődési regény. Ennyiben tehát hasonlít egymásra a két szöveg. Másban azonban nem nagyon. A *Hasnyálmirigynapló* elsősorban világot akar teremteni a halál árnyékában, egy olyan világot, amelyben nem rossz meghalni, Oravecz Imre pedig inkább csak mindenféle pontosan meghatározható ok és remény nélkül ír. Csupán némi vigaszt szeretne, és valamilyen homályos értelmet adni a máskülönben értelmetlenül lepergő napjainak (Vö. Oravecz, 2024: 156 sk.). De ha már ír, akkor igyekszik azt szépen és okosan csinálni. (Valahogyan úgy, mint Márai, az egyik példakép [Vö. Oravecz, 2024: 142].) Az önnevelés lehetősége pedig – úgy sejtem – csak később merült föl, és azután sem vált vezérmotívummá. Hiszen csupán arra lenne szükség, hogy az író fejben tartson (s ami sokkal nehezebb: betartson) egy-két alapvető imperatívuszt; ehhez pedig nincs szükség állandó naplómunkára, menne ez fejben is, ha az egyéb szükséges feltételek adottak lennének.)

Esterházy, az élet féltett gyermeke; a nagyúr le akarja győzni a halált. Mondhatjuk erre azt is, hogy heroikus, de azt is, hogy nevetségesen öntelt. Oravecz, a parasztivadék pedig megpróbálja tudomásul venni a végességet. Tudja, hogy ő csak vesztes lehet, s hogy nincs más

[26] Tegnap este (2026. augusztus 7-én) olvastam el a Kortársban a költő hat versét (de jó, hogy újra ír verseket!), persze mindegyik a halál körül forog. S szívet facsaróan szomorú valamennyi (Oravecz, 2026b).

[27] „Mondjuk, 1898 van, vagy esetleg 1929, nyár, Pál-Péter, és éveim száma ugyanannyi, mint most. El-elbóbiskolva ülök az ámbituson az árnyékban. Magam vagyok itthon. Fiaim, vejeim, legényunokáim, menyeim hajnal óta aratnak Dolyina-verőben. Egy menyem egy kislánydédunokámmal most indult hozzájuk az ebéddel. Mielőtt elment, nekem is adott enni, noha még nem volt dél. Meghagyták, hogy csak pihenjek. Annyit azért tegyek meg, hogy vizet öntök a kiskacsák itatójába, ha kiisszák, kipocsolják. Nem kell a kútból húzni, oda van készítve egy fél vederrel a pincegádorba. És vessek néha szénát a kiscsikónak, de ne engedjem ki az istállóból, bárhogy keresi az anyját. (Oravecz, 2026a:130)

lehetősége csak a megbékélés (Oravecz, 2024: 45, 52). De még ez is szinte elérhetetlen. Mert ahhoz már ő sem eléggé paraszt – ám lehet, hogy csak idealizálom a régieket –, hogy érzelemmentesen és háborítatlan belenyugvással várja az elmúlást (Vö. Oravecz, 2024: 103).

Mit lehet remélni?

Nem ígértem – hogyan is merészeltem volna –, hogy áttekintem a modern ember halálhoz való különböző viszonyulásait vagy a rendelkezésre álló lehetőségeinket. Mégis fölmerül talán az olvasóban, hogy lehetne ezt jobban is csinálni, mint ahogyan a két írónak sikerült.

Itt van például a kereszténység. Nem csak a lélek halhatatlan, hanem még a test feltámadását is hinnünk kell, illetve lehet – tudja ezt mindenki, aki valamelyik keresztény felekezet tagja. Nem látom azonban, hogy ez a hit megvigasztalná a híveket. Sőt, attól tartok, hogy ebben a kérdésben még a hívők számottevő hányada is hitetlen. (Esterházy és Oravecz sem ateisták. Minimum a „maguk módján" keresztények [Vö. Esterházy, 2021: 35, 81, 227; Oravecz, 2024: 32,114; Oravecz, 2026a: 69] – ahogyan ez a statisztikai felmérésekben állni szokott –, ennek azonban semmiféle következményére sem derült fény a naplóikból.) Erre pedig csak két magyarázat lehetséges. Vagy nincsen kapcsolat a hitvallásuk és életüket átitató meggyőződéseik között (úgy sejtem, hogy nagyon gyakran tényleg ez a helyzet) vagy nem úgy, nem szó szerint kell érteni a lélek halhatatlanságáról és a test feltámadásáról szóló tanítást, hanem… Nem tudom pontosan hogyan, de mindenképpen úgy, hogy ezzel ne relativizáljuk az elmúlás tragikumát és pótolhatatlan veszteségének érzését. Tehát úgy, hogy ennek következtében a lehetséges vigasz nagy részéről is lemondunk. („Vajon a hit mindig segít? És egyáltalán: segíteni van? – veti föl Esterházy Péter is [Esterházy, 2021: 151].) Mindennek ellenére egyáltalán nem zárom ki, hogy vannak olyan embertársaink, akiknek a keresztény (vagy más vallás) tanításába vetett hitük valóban megoldást jelent a halálfélelemre, és nem kerülnek olyan válságba, mint Esterházy vagy Oravecz, de megkockáztatom, hogy ők inkább a kivételek, mintsem a többség.

Aztán itt van Tolsztoj, akit Oravecz Imre is több ízben szóba hoz. (Oravecz, 2024: 162,169; Oravecz, 2026a:153) Három novellára, illetve kisregényre érdemes rápillantanunk. A *Három halál*ra (1858), az *Ivan Iljics halálá*ra (1886), valamint *A gazda és a cseléd*re (1895). Mindegyik műben ugyanazzal a képlettel találkozunk. Van egy-egy modern ember (az úriasszony, Ivan Iljics és a gazda) és egy-egy archaikus paraszt (az öreg kocsis, Ivan Iljics inasa és Nyikita, az együgyű szolga). Az előbbiek nem tudnak „helyesen", meghalni, az utóbbiaknak azonban igen. (Pontosabban, az inasnak csak arról van módja tanúbizonyságot tenni, hogy tudja, miként kell egy haldoklóval bánni, ám ebből már arra is következtethetünk, hogy „jól" fog majd

viszonyulni a saját halálához.) Hogy mi a titka az archaikus embereknek Tolsztoj szerint, eléggé világos. Nincsenek önmagukról olyan fene nagy véleménnyel, nem hiszik, hogy pótolhatatlan individuumok és az életet sem tartják annyira édesnek, hogy ahhoz foggal-körömmel ragaszkodjanak. Tiszteletre méltó, ahogyan a halálhoz viszonyulnak, s ahogyan annak közeledtével viselkednek (s most hosszasan kellene idéznem, de helyesebb, ha inkább ki-ki el- vagy újraolvassa a műveket), de azt hiszem, hogy csak igen keveset tanulhatunk tőlük. Mert ehhez az individualitásunkat kellene föladnunk, egy olyan evidenciát, amiben akkor is képtelenek vagyunk kételkedni, ha szeretnénk.

A meghalni nem tudóktól viszont talán kapunk valamit, amin érdemes elgondolkodnunk. A gazda – halála közeledtével – ráébred az önzőségére és a kapzsisága hiábavalóságára, s végül a saját teste melegével és a saját halálával fizetve tartja életben a korábban értéktelen semmirevalónak tartott Nyikitát (Tolsztoj, 2007c). Ivan Iljicset a kisgimnazista fia együttérzése és szeretete váltja meg. Amikor egy-két órával az elmúlása előtt szembesül ezzel, hirtelen fontosabbak lesznek a szerettei (akikhez, amíg egészségesen élt, nem is kötötte semmilyen mélyebb érzelem), aztán egy csapásra elmúlik a halálfélelme (amitől rettegve már három napja teli torkából üvöltött). „Vége a halálnak” – mondja magában, amikor elszáll belőle a lélek (Tolsztoj, 2007d). S még mintha a konok úriasszonnyal is történne valami hasonló. Pedig ő szinte az utolsó pillanatig tiltakozik, ostobaságokban reménnykedik (van egy csodatévő iparos, aki meggyógyítja a haldoklókat is, miért nem hozzátok ide? – követeli a hozzátartozóit vádolva), és gyűlölettel tekint mindenkire, aki nem beteg. Ám amikor már a koporsóban fekszik, másmilyen az arca. „…szigorú volt, nyugodt és fenséges. Nem mozdult semmi hideg tiszta homlokán, sem keményen összezárt ajka körül.” Mellette a kántor – egyhangúan darálja Dávid zsoltárát. „Ne rejtsd el orcádat előlem, ne utasítsd el szolgádat haraggal; te voltál segítőm, ne taszíts el és ne hagyj el engem üdvösségemnek Istene.” Az elbeszélő pedig azt kérdezi, hogy „vajon megértette-e [az asszony] legalább most ezeket a súlyos szavakat?” (Tolsztoj, 2007e) Minden, amit a halála pillanatáig tett, azt sejteti, hogy nem, a nyugodt arc azonban az ellenkezőjéről tanúskodik. Sosem fogjuk megtudni az igazat.

Tolsztoj történeteinek befejezései két dolgot sejtetnek. Azt, hogy a halál közeledtével végül mindannyian megnyugszunk. (A legeslegutolsó pillanatban talán még az úriasszony is megbékélt.) Továbbá azt, hogy ennek oka a föltámadó szeretet, amely valamelyest föloldja az individualitásukat, mert egyszerre csak fontosabb lesz a Másik, mint az Én. Mindannyian reménykedhetünk tehát abban, hogy ha előbb nem, hát majd a legvégén kívülről jön a segítségünkre valami vagy valaki, s talán abban is, hogy ez lehet előbb is, mint utóbb, ha

képesek vagyunk másokat magunknál jobban szeretni. De képes-e erre igazán egy magát fölfújt nyugati individuum?

Azt hiszem, hogy Tolsztoj nem a levegőbe beszélt. Amit elmondott, az lehetséges, és biztosan megtörtént már számtalanszor. (Mellesleg szólva, én is megjegyeztem magamnak, mint egyszer majd hasznosítható – vagy helyesebb volna talán már most elkezdeni – életbölcsességet.) Azt azonban nem tudom hinni, hogy végül mindannyiunk arca nyugodt lesz és fenséges. Attól tartok, hogy még ezen az utolsó próbán is elbukhatunk.

IRODALOM

Ariès, Philippe (1981): *The Hour of Our Death.* (ford.: Helen Weaver.) New York, Knopf.

Ariès, Philippe (1987a): *Gyermek, család, halál.* Budapest, Gondolat Kiadó

Ariès, Philippe (1987b): *A halál technikája.* (ford.: Csákó Mihály.) Ariès, Philippe (1987a)

Ariès, Philippe (1987b): *A halállal szembeni társadalmi attitűdök*. (ford.: Csákó Mihály.) Ariès, Philippe (1987a)

Eörsi István: *Az utolsó szó jogán.* In: Lukács György (1989)

Epikuros (é. n.): *Levele Menoikoshoz.* In: Epikuros: *Levelei.* (ford. Kövendi Dénes, Sárosi Gyula.) Budapest, Officina Kiadó.

Esterházy Péter (2002): *Javított kiadás*. Budapest, Magvető Kiadó

Esterházy Péter (2021): *Hasnyálmirigynapló*. Budapest, Magvető Kiadó

Heidegger, Martin (1989): *Lét és idő.* (ford.: Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András és Orosz István.) Budapest, Gondolat Kiadó

Lejeune, Philippe (2209a): *On Diary.* (ford.: Katherine Durnin.) University of Hawai'i Press.

Lejeune, Philippe (2209b): *Counting and Maneging*. In: Lejeune, Philippe (2009a)

Lejeune, Philippe (2209c): *Journals of Exploration.* In: Lejeune, Philippe (2009a)

Lejeune, Philippe (2209d): *O my Paper!* In: Lejeune, Philippe (2009a)

Lejeune, Philippe (2209e): *The Diary on Trial*. In: Lejeune, Philippe (2009a)

Lejeune, Philippe (2209f): *The Practice of the Private Journal: Chronicle of an Investigation (1986–1998).* In:

Lejeune, Philippe (2209g): *Writing while Walking*. In: Lejeune, Philippe (2009a)

Lukács György (1976): *A társadalmi lét ontológiájáról.* III. Budapest, Magvető Kiadó

Lukács György (1989): *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon.* Budapest, Magvető Kiadó

NÁDAS PÉTER (2005): *Halott barátaim*. Sárközy és Társai Kiadó

NIETZSCHE, FRIEDRICH (2000): *Így szólott Zarathustra*. (ford.: Kurdi Imre.) Budapest, Osiris Kiadó

NIETZSCHE, FRIEDRICH (2008): *Emberi, nagyon is emberi*. (ford.: Horváth Géza.) Budapest, Osiris Kiadó

NIETZSCHE, FRIEDRICH (é. n.): *Ecce homo*. (ford.: Horváth Géza.) Göncöl Kiadó

ORAVECZ IMRE (2015): *Távozó fa.* Budapest, Magvető Kiadó

ORAVECZ IMRE (2020): *1972. szeptember*. Budapest, Magvető Kiadó

ORAVECZ IMRE (2024): *Alkonynapló.* Budapest, Magvető Kiadó

ORAVECZ IMRE (2026a): *Alkonynapló II.* Budapest, Magvető Kiadó

ORAVECZ IMRE (2026b.) *Őszi merénylet; Visszaszámlálás; A halál várása; Majd eljön…; Az utolsó éj; Vers (versek)*. *Kortárs* 7–8. (70): 3-6.

OTTLIK GÉZA (1993[3]): *Buda*. Budapest, Magvető Kiadó.

TOLSZTOJ, LEV (2007a): *Családi boldogság.* Kisregények és elbeszélések I. Budapest, Európa Kiadó

TOLSZTOJ, LEV (2007b): *Szergij atya.* Kisregények és elbeszélések II. Budapest, Európa Kiadó

TOLSZTOJ, LEV (2007c): A *gazda és a cseléd.* (ford.: Németh László.) In: TOLSZTOJ, LEV (2007b)

TOLSZTOJ, LEV (2007d): *Ivan Iljics halála*. (ford.: Szőllősy Klára.) In: TOLSZTOJ, LEV (2007b)

TOLSZTOJ, LEV (2007e): *Három halál.* Ford. Szőllősy Klára. In: TOLSZTOJ, LEV (2007a)

VÖRÖSMARTY MIHÁLY: *Előszó*. In: VÖRÖSMARTY MIHÁLY: *Költői művek*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó

Dr. Sümegi István

egyetemi docens; tudományos főmunkatárs

ELTE PPK Pedagógiai és Pszichológiai Intézet Szombathely;

iASK – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete

sumegifil@gmail.com